

A földreform és társadalmi hatásai¹

Baranyi Béla

Az 1945. évi földreform

Magyarország legújabbkori történelmében a második világháborút követően mélyreható és rendkívül intenzív politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás vette kezdetét, függetlenül annak – a rendszerváltás óta erőteljesebben vitatott – ideológiai tartalmától, politikai jellegétől és egyéb összefüggéseitől. Több mint fél évszázad távlatából visszatekintve – immár egy újabb rendszerváltás tükrében – sem vitatható azonban, hogy az akkoriban elkezdődött hatalmas gazdasági-társadalmi változások mind mélységükben, mind kiterjedtségükben, mind pedig dinamikájukban egyedülállóak voltak az ország addigi történetében, hiszen az elkövetkező években-évtizedekben mégiscsak gyökeresen átalakult a magyar társadalom alapstruktúrája.

A társadalmi átrétegződés folyamata sem csupán új társadalmi rétegek megjelenésében, illetőleg korábbiak eltűnésében fejeződött ki, hanem alapvetően megváltozott a társadalom szerkezete, belső struktúrája, a különböző társadalmi osztályok, rétegek és csoportok gazdasági, társadalmi súlya, szerepe és politikai jelentősége, egymáshoz való viszonya, életmódja, kulturális arculata, műveltsége stb. A különféle szinteken zajló folyamatok, a politikai hatalmi és a tulajdonviszonyok átrendeződése éppen a társadalmi átrétegződési, valamint – az egyének társadalmi helyzetében bekövetkező mozgásokat illetően pedig – az egyre intenzívebbé váló mobilitási folyamatokban mutatkoztak meg a leglátványosabban. Túlzás nélkül állítható, hogy a társadalmi dimenziókat tekintve valóságos társadalmi forradalom indult meg a háborús események lezáródásával párhuzamosan, amelynek egyik első

¹ A tanulmány az 1945. évi földreform 60. évfordulóján rendezett tudományos ünnepi konferencia alkalmából kiadott, „... birtokolt föld ... a szabadság maga” c. kötetben megjelent tanulmány (Szerk.: Fürj Z., Jávor A. Debrecen, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum. 2005. 107–114. p.) részben javított és átdolgozott változata. – A szerző az MTA doktora, tudományos tanácsadó, osztályvezető, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, Debrecen; tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma.

korszakos állomását éppen a demokratikus földreform, illetőleg az általa indukált társadalmi változások és hatások jelentették 1945 tavaszán.²

A hat évtizeddel ezelőtt elkezdődött társadalmi átalakulás és mobilitás általános feltételeit és közegét kétségkívül a világháború magyarországi eseményeinek befejezése – vagy ahogy akkor kezdetben megélték és hitték az emberek, maga a felszabadulás –, a demokratikus irányú politikai fejlődés kibontakozása, a politikai-hatalmi viszonyok, s egyáltalán a társadalmi-gazdasági rendszer jellegének a változásai, a tulajdonviszonyok – köztük a földbirtokviszonyok – radikális átalakulása teremtették meg. Ezek nélkül az ismert körülmények nélkül aligha következhetek volna be olyan gyökeres változások a társadalom struktúrájában, mint amilyenek az elmúlt hat évtized során történtek. A gyors átalakulásban természetesen determináns szerepet játszott a gazdasági fejlődés és modernizáció, a változásokkal összefüggő politikai tényezők (pl. az iparosítás, a mezőgazdasági politika, az új államapparátus és közigazgatás, az új gazdasági és kulturális szervezetek kiépítése, a politikai és igazgatási célú „kiemelések”, az oktatás és kultúrpolitika stb.) mégoly ellentmondásos, de voltaképp számottevő hatásai, amelyek egyben a társadalmi átrétegződés és mobilitás regulációjának és öntörvényűségének a kérdéseit is érintik.³

Jól ismert, s a szakirodalom által ma már kellően feltárt és bizonyított tény, hogy az első lépésben felszabadulást hozó sorsdöntő hetekben és hónapokban a Tiszántúl – mint a legkorábban felszabadult magyarországi terület – rendkívül fontos szerepet játszott a történelmének új fejezete elé tekintő ország életében. A politikai hatalom meghódítása és a demokratizálódás útján az első erőteljes lépéseket a Tiszántúl lakossága, falvai és városai tették meg. Ma sem vonható kétségbe, hogy 1944 őszén és 1945 tavaszán a nemzeti újjászületésben nagy jelentősége volt azoknak az eseményeknek, amelyek a keleti országrészben, illetőleg Debrecenben, az ország ideiglenes fővárosában zajlottak le. Az itt történt események az ország későbbi fejlődésére sorsformáló hatást gyakoroltak. Az ország nagy része ugyanis még hadszíntér volt, amikor a Tiszántúlon már kedvező feltételek jöttek létre a demokratikus politikai erők tevékenysége számára, jóllehet a megvert haderők a veszített háború súlyos örökségét hagyták hátra.

Az erős – mindenekelőtt a viharsarki és a közép-tiszántúli – mozgalmi hagyományok alapján kibontakozott politikai aktivitás eredményeként rövid idő alatt megindult az új, demokratikus rend kiépítése, kezdetét vette a helyreállítás és a termelés megszervezése.

² *Kulcsár Kálmán*: Az ember és társadalmi környezete. Budapest, Gondolat Kiadó. 1969. 108–109. p.; Ld. részletesebben: *Baranyi Béla*: A Tiszántúl átalakuló társadalma 1945–1978. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1985. 201 p.

³ *Baranyi B.*: I.m. 62–63. p.

Földrajzi kereteit tekintve a demokratikus tömegmozgalom szíve a Dél-Tiszántúlon, a Viharsarok megyéiben lüktetett. De heves volt a mozgalom érverése a Nagykunság mezővárosaiban és a Hajdúság nagyvárosaiban is. Már érezhetően kisebb intenzitású volt az átalakulás üteme a Duna-Tisza közén és a Dunántúlnak azon a részén, amelyet a benyomuló Vörös Hadsereg az új demokratikus kormány megalakulása után vett birtokába, míg a népmozgalmak regionálisan az északi megyékben és a Dunántúl nyugati felén inkább csak szigetszerűen mutatkoztak meg, főként a munkáslakta városokban és községekben.⁴

A társadalmi átrétegződés igazán jelentős feltételeit azonban csak a tulajdonviszonyokba való radikális beavatkozás teremtette meg, amelynek első nagy mérföldköve a *földreform* volt. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 17-én napvilágot látott, „A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról” szóló híres 600/1945. M.E. sz. törvényerejű rendelete valóságos és radikális földreformot valósított meg, miután sor került a száz holdnál nagyobb úri birtokok teljes, illetve a parasztbirtokok kétszáz katasztrális hold (kh) fölötti részének a kisajátítására. A földreform értelmében 1945 és 1947 között összesen 75,5 ezer földbirtok, s mintegy 5,6 millió holdnyi földterület, a 16,1 millió holdnyi összes földterület 34,8%-ának igénybevételére került sor. A 642 ezer egyéni igénylő 3,3 millió kh földhöz jutott, ami a kisajátított terület nem egészen 60%-át tette ki. A megmaradt több mint 40%-ot az egyénileg nem juttatható legelők, erdők, nádasok, egyéb terméketlen területek és tartalékföldek adták. A juttatások átlaga 5,1 kh volt. A 642 ezer újgazda közül a reform előtt 340 ezer volt föld nélküli agrárproletár, 250 ezer azelőtt is kisebb-nagyobb földterülettel rendelkező, voltaképp szegényparaszti egzisztenciának számító egyéni gazdálkodó volt, 30 ezer igénylő pedig korábban valamilyen foglalkozással és földdel is rendelkezett.⁵

Az 1945. évi földreform összességében radikális beavatkozást jelentett a földbirtokviszonyokba, *Donáth Ferenc* szavaival „az agrárreform és agrárforradalom sajátos

⁴ *Donáth Ferenc*: Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1969. 13–14. p.; *Korom Mihály*: Népi demokráciánk születése. Népi bizottságok és nemzeti összefogás Kelet-Magyarországon 1944 őszén. Debrecen, 1981. 383 p.; Uő: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormány és a fegyverszünet (1944–1945). Budapest, Akadémiai Kiadó. 1981. 522 p.; *Balogh Sándor – Jakab Sándor (szerk.)*: A magyar népi demokrácia története 1944–1962. Budapest, Kossuth Kiadó. 1978. 387 p.; *Balázs Béla*: A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Budapest, Kossuth Kiadó. 1958.; Uő: A nemzeti bizottságok szerepe népi demokráciánk létrejöttében. In: Lackó Miklós (szerk.): Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1955.; *Baranyi B.*: I.m. 62–67. p.; *Paál Jób – Radó Antal*: A debreceni feltámadás. Debrecen, 1957.

⁵ *Donáth F.*: I.m. 75–76., 123. p.; *Orbán Sándor*: Két agrárforradalom Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1972. 11–64. p.; *M. Somlyai Magda*: Az 1945-ös földreform néhány kérdése. In: Lackó M. (szerk.): I.m.

összefonódása” volt, ami azzal is összefüggött, hogy a rendelet szerint felosztható föld mennyisége és a jogos igények között igen erős disszonancia alakult ki, nem utolsósorban a nagyfokú agrártúlnépesedés, illetőleg a kifejezetten mezőgazdasági jellegű alföldi területeken a nagy mezőgazdasági népsűrűség, az agrárproletárok, illetőleg a földigénylők magas száma miatt. A reform radikalitása ellenére sem sikerült mindenütt kielégíteni ugyanis a igényeket, a teljesen nincstelen vagy csupán egy-két hold földet birtokló szegényparasztok sok százezres tömegéhez képest országosan is csak mérsékelten állt rendelkezésre felosztható földterület, az ország egyes vidékein pedig különösen kedvezőtlen viszonyok jöttek létre.

A magas mezőgazdasági népsűrűségű és népességű alföldi területeken, az agrárnépesség több mint kétharmadát kitevő teljesen nincstelen, vagy a megélhetéshez kevés egy-két holddal rendelkező agrárproletáriátus és nagyszámú falusi szegénység igényei jóval meghaladták a rendelkezésre álló lehetőségeket. Mi sem jellemzőbb a kialakult helyzetre, hogy a kifejezetten agrárjellegű Alföldön az 5,1 kh országos átlaggal nagyjából megegyező módon 5,2, a Dunántúlon 5,4, észak-magyarországi megyékben pedig 3,7 kh volt az egy főre eső átlagos juttatások nagysága. Ez pedig az alföldi-tiszántúli, valamint a hegyvidéki adottságok miatt hasonló helyzetbe került északi területeken komoly feszültségforrást jelentett, s az átlagnál is nagyobb méretű rendeletellenes igénybevételekhez, vagyis a 100 holdnál kisebb ingatlanok tömeges felosztásához, a reform korrekciójához vezetett. Aligha véletlen, hogy a nagytájként megvonható mérleg szerint az Alföldön és az északi megyékben jóval később következett be nyugalmi állapot, mint a Dunától nyugatra fekvő országrészen.

Donáth Ferenc, az 1945. évi földreformot mindmáig legalaposabban feldolgozó monográfiájában részletesen számba vette a jogszabály ellenére igénybevett – később az 1946. évi IX. törvény alapján jóváhagyott – földterületek regionális – országrészenként és megyék szerinti – megoszlását, és arra a megállapításra jutott, hogy a 100 holdon aluli birtokokat elsősorban ott foglalták el szabályellenesen, ahol az igénylők számához képest kevés volt a föld, vagyis relatív túlnépesedéssel kellett számolni, illetőleg magasabb volt az agrárproletariátus aránya és erősebbek voltak a forradalmi hagyományok, szervezettebb volt a szegényparasztág. A legtöbb földet, mintegy 47 751 kh-at éppen az Alföldön sajátítottak ki a jogszabályok ellenére. Az összes igénybe vett területek 1,34%-a került így országosan az új gazdák birtokába. Jellemző adat ugyanakkor, hogy az országos arányt csupán egyetlen dunántúli körzet, Vas megye haladta meg jelentősen (több mint 2%), míg a Tiszántúlon Csanád megyében ez az aránya 3% fölött, Szolnok és Szabolcs megyében csaknem 4%,

Szatmárban pedig majdnem 5% volt. Ilyen módon a földreform viharzónái, társadalmilag radikalizálódott övezetei a Duna-Tisza közén és a Tiszántúlon húzódtak, az északi megyék közül még Borsod tartozott ide, miközben a Dunántúlon a földosztás általában megmaradt a rendelet keretei között, lefolyása simább, problémamentesebb volt.⁶

A földreform kérdéseivel is behatóan foglalkozó monográfiájában *Orbán Sándor* ugyancsak arra az álláspontra jutott, hogy a területi egyenlőtlenségek „legfőbb oka a földreform céljára igénybe vehető földbirtokok, valamint az igényjogosult agrárszegénység régióként eltérő megoszlása volt. Míg egyes helyeken több kiosztható birtok állt rendelkezésre a viszonylag kevesebb igénylő részére, másutt éppen fordítva, a birtok mutatkozott kevésnek az igénylőkhöz képest”.⁷ Különösen kedvezőtlen volt a helyzet az Alföldön és északon, ahol – kivéve Szabolcs és Szatmár, illetve Nógrád és Zemplén megyét – az országos átlagnál alacsonyabb és egyenetlenebb volt a földhöz juttatottak aránya a különböző kategóriákban. Az Alföldön és északon, főleg az itt elterjedtebb és tömegében is rendkívül nagy munkásság jutott az átlagosnál – és a dunántúlinál – jóval kisebb arányban földhöz. A legkirívóbb helyzet ebből a szempontból Pest, illetve a Tiszántúlon Békés, Szolnok, részben Csanád és Csongrád, északon pedig Heves és részben Borsod-Abaúj megye volt.

A társadalmi átrétegződés későbbi lehetőségeit tekintve, a földosztás bizonyos fogyatékségei abból a szempontból is figyelmet érdemlőek, hogy az alföldi-tiszántúli és az északi területeken különösen magas maradt a nincstelen és félproletár paraszti népesség száma, arányuk az átlagosnál kisebb mértékben csökkent. Az 1948–1949 fordulóján tartott népszámlálás adatai szerint korábbi elterjedésükhöz képest a Dunántúlon a nincstelenek mindössze három megyében (Baranya, Komárom és Tolna), a félproletárok pedig egyedül Zalában maradtak az országosnál nagyobb arányban. Ugyanakkor az Alföldön és északon – Szabolcs-Szatmár és részben Nógrád és Zemplén megyét kivéve – változatlanul, sőt a félproletárok számában még valamelyest növekedve is, az országost meghaladó arányban voltak találhatóak. És ehhez a nagyobb arányhoz, ha északon nem is, de az Alföldön, az egyetlen Pest megye kivételével, következetesen társult a 25 holdon felüli gazdasággal rendelkező agrárnépesség országos átlagon felüli részesedése is.

Azáltal tehát, hogy a hárommillió agrárszegénységből csak közel egymilliónyit (keresők és eltartottak együtt) lehetett földhöz juttatni, hozzászámítva a földosztás országrészenkénti egyenlőtlenségeit, valamelyest – tegyük hozzá kedvezőtlenül – módosult a további kétmillió agrárszegénység területi megoszlása is: A földreform előtt

⁶ *Donáth F.*: I.m. 79-81., 170-172. p.

⁷ *Orbán S.*: I. m. 43. p.

ugyanis nagyobb volt az agrárszegénység szóródása: Most viszont a korábbi 45–46% helyett az ország keleti részében, Szabolcs-Szatmár kivételével, az alföldi megyékben és a mai Borsod-Abaúj-Zemplén területén helyezkedett el az agrárszegénység 52–53%-a, miközben az Alföldön a 25 holdon felüli gazdaságoknak az országos átlagot meghaladó aránya alakult ki. Mindez azt is jelzi, hogy a földreform viszonylagos nivelláló hatása itt érvényesült a legkevésbé, és a korábbi objektív ellentétek ezt követően is itt maradtak fenn a leginkább.⁸

Az agrárszegénység magas száma ugyanakkor olyan jellegű következtetésre is alkalmat nyújt, hogy az Alföldön – a földreform látványos eredményei ellenére is – nagy tömegben állt rendelkezésre olyan szabad munkaerőforrás, amely az erős intenzitással csak az 1940-es évek végétől kibontakozó átrétegződési és mobilitási folyamatoknak is nagy tartalékát jelentette, különösen ami a későbbi iparosítási politika hirtelen megnövekedett extenzív igényeit illeti.

A földreform társadalmi hatásai

Az 1945. évi földreform számszerű adatai ma már jól ismertek, akárcsak a társadalmi hatásai. A legszembetűnőbb és legnyilvánvalóbb következményének mindenképpen az tekinthető, hogy a feudális eredetű nagybirtokos rétegeket és azok intézményeit végérvényesen megfosztotta hatalmuk anyagi alapjától, s gyökeresen átalakította a mezőgazdasági népesség struktúráját. A földreformot és közvetlen társadalmi hatásait joggal tartotta a szakirodalom valóságos agrárforradalomnak, de a mennyiségi és a minőségi változásokat illetően legalábbis rendkívül mélyreható reformnak és átalakulásnak, amely három fontos vonatkozásban érintette a mezőgazdasági népességet:

1. megszüntette a nagybirtokos osztályt;
2. jelentősen lecsökkentette a mezőgazdasági nincstelenek számát;
3. jelentősen megnövelte a kistulajdonosok számát.⁹

Miközben az ország alapvetően agrárjellege továbbra sem változott meg lényegesen, hiszen a mezőgazdasági népesség (keresők és eltartottak) létszáma az 1920. és 1930. évi népszámláláshoz képest nagyjából azonos szinten mozgott, 4,5 millió körül állandósult, ám a mezőgazdasági népesség belső struktúrája fontos új minőségi jegyeket felmutatva, mélyrehatóan átalakult. A földtulajdon-viszonyok demokratizálása ugyanis alapvetően

⁸ Orbán S.: I. m. 44–45. p.

⁹ Donáth F.: I.m. 390. p.

megváltoztatta a tulajdonos és nincstelen mezőgazdasági foglalkozásúak számát, illetve és az agrárnépességen belüli arányát. A 400 ezer fő nincstelen mezőgazdasági dolgozó földhöz juttatásával (ebben nem szerepelnek azok, akik csak házhelyet kaptak) és az egyéb hatásaival a földreform a korábbinál mindenképpen demokratikusabb megoszlást reprezentáló parasztbirtokok szerepét előtérbe helyezte. Ez a változás mutatkozott meg abban is, hogy míg az 1930. évi népszámláláskor 677 ezren vallották magukat birtokosnak és bérlőnek, addig 1949-ben már 450 ezerrel többen, mintegy 1 millió 129 ezer fő, miközben 1949-ben félmillióval kevesebben nevezik magukat mezőgazdasági munkásnak, mint 1930-ban. Más szóval 1930-ban több mint százezerrel magasabb volt a nincstelen mezőgazdasági munkások, mint a birtokosok és bérlők száma, szemben az 1949. évi népszámlálással, amely szerint csak minden negyedik birtokosra és bérlőre jutott egy mezőgazdasági munkás (1. táblázat).

1. táblázat
Mezőgazdasági népesség megoszlása a gazdaságok nagyságkategóriái szerint, fő

	1920	1930	1949
Birtokos és bérlők			
1 kh-on aluli	31 225	25 857	69 596
1–5 kh	194 576	308 047	457 401
5–10 kh	134 306	156 959	365 052
10–25 kh	–	–	201 083
25–50 kh	–	–	28 380
10–50 kh	156 084	168 557	229 463
50 kh-on felül	18 928	18 138	7 659
Ebből:			
50–100 kh	10 907	10 755	–
100 kh-on felül	8 021	7 383	–
Birtokos és bérlők együtt	535 119	677 558	1 129 171
Kertész és egyéb önálló*	30 343	31 266	2 654
Segítő családtag	574 605	536 927	775 322
Egyéb mezőgazdasági munkás és tisztviselő	988 634	785 700	289 038
Kereső népesség összesen	2 128 701	2 031 451	2 196 185
Eltartott népesség	2 325 540	2 467 942	2 327 318
<i>Mindösszesen</i>	<i>4 454 241</i>	<i>4 499 393</i>	<i>4 523 503</i>

* *Megjegyzés:* 1920-ban és 1930-ban részesföldműves, majoros, baromfitenyésztő, kertész, egyéb őstermelő együtt.

Forrás: Donáth F.: I. m. 391. p.

A reform következtében a kistulajdonosok rétege számottevően kiszélesedett, s számszerűleg is a mezőgazdasági népesség nagyobb részét tette ki, sőt az ország művelés alatt álló területének ugyancsak nagyobb részével rendelkezett. A statisztikai adatok ismeretében nagy biztonsággal állítható, hogy Magyarország kisparaszti országgá lett, s a földreform demokratikus hatásaként eltűntek vagy elhalványultak azok a szélsőségek,

amelyek a második világháború előtti mezőgazdasági népesség strukturális összetételének fő jellemzőjét adták. Az 1945. évi földreform után a mezőgazdasági népesség soraiban a kistulajdonosok jelenléte dominált. A népszámlálás adatai egyben azt is megerősítik, hogy a reform nyomán azoknak az árutermelő kis- és középparasztoknak a száma növekedett meg, akiknek a gazdálkodása családjuk munkaerejére épült.

Az 1945. évi földreformnak a társadalmi hatásait értékelve – messze nem a teljesség igényével – mindenekelőtt az hangsúlyozandó, hogy a feudális viszonyokat konzerváló közép- és nagybirtok gazdasági és politikai uralmának a felszámolásával gyökeresen megváltozott a parasztság társadalmi-gazdasági szerepe és összetétele, megszűnt a földbirtokos osztály, nagymértékben csökkent az agrárproletariátus és jelentősen megnőtt a kistulajdonosok, valamint a törpe- és középbirtokosok száma és aránya, miközben valamelyest emelkedett a paraszti népesség száma.

A földosztással és az azt követő agrárfejlődéssel pedig feltétlenül demokratikusabbá váltak falun a birtok- és a társadalmi viszonyok. Hat évtized távlatából sem lehet erről sommásan mást mondani – mint *Erdei Ferenc* tette két évtized múltán –, amikor leszögezte, hogy a földosztás véget vetett azoknak az erősen antiszociális és antidemokratikus állapotoknak, amikor Magyarországon néhány ezer nagybirtok és néhány tízezer nagygazdaság rátelepedett a társadalmi hierarchia legalján élő egymillió szegénygazdag családra, s a valamelyest kedvezőbb helyzetben lévő kis- és középparasztság viszonylag vékony rétegére. A földreformot követően az önálló kis- és középparasztság vált a mezőgazdasági népesség fő rétegévé.¹⁰ Mint ahogy az sem kétséges, hogy az 1945. évi földreform az ország kispolgári-paraszti jellegét még jobban megerősítette, egyszersmind nagy horderejű kiindulópont is volt egy egységesebb társadalmi struktúra irányába”.¹¹

Mindent együttvéve a földreform igen jelentős, közvetlen politikai-társadalmi szerepet játszott a demokratikus átalakulásban, a Második Köztársaság létrejöttében és megerősödésében is, mivel politikailag öntudatra ébresztette, aktivizálta és mozgósította a parasztság széles tömegeit. Megszüntette az egykori földtelen és törpebirtokos parasztság szociális kiszolgáltatottságát, illetőleg a legszegényebb néprétegek társadalmi és emberi alárendeltségét, érzékelhetően javítva a falusi családok százazreinek életkörülményeit és a jövőbe vetett bizalmát. A földreform szétzúzta az évszázadok hosszú során át megmerevedett társadalmi válaszfalak gazdasági alapját, s

¹⁰ *Erdei Ferenc*: A magyar mezőgazdaság fejlődésének 20 éve. In: Lackó Miklós – Szabó Bálint (szerk.): Húsz év. (Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből.) Budapest, Kossuth K. 1964. 110–111. p.

¹¹ *Lackó Miklós*: Szerkezeti változások a magyar munkásosztály összetételében 1945–1962. In: Lackó M. – Szabó B. (szerk.): I.m.. 77–78. p.

forradalmian megváltoztatta a falu belső struktúráját. A két világháború közöttinél összehasonlíthatatlanul demokratikusabb földbirtokmegoszlással létrehozta – legalábbis átmenetileg – a kiscgazdaságok új, a réginél fejlődőképesebb típusát. Nem utolsósorban pedig fölborította a tekintélynek a falvakban uralkodó régi rendjét, amely szerint társadalmi rangot és presztízst főleg csak a föld – vagy a középosztályhoz tartozás – jelentett.¹² Az úri nagybirtok felosztása azonban – ahogy *Donáth Ferenc* joggal hangsúlyozta – „több és más volt”, mint csupán áttérés a mezőgazdálkodás egyik üzemi formájáról egy másikra. A nagybirtokkal az a társadalmi-gazdasági intézmény tűnt el, amelyen a régi, az úri Magyarország nyugodott. A reform nélkül semmilyen társadalmi haladásnak nem lehetett szilárd alapja az országban. „Lezárta a múltat, egy nagy néposztály cselekvő részvételével”.¹³

Összességében megállapítható tehát, hogy az 1945. évi földreform és a demokratikus agrárfejlődés társadalmi következményei – a fentiek tükrében – akkor is rendkívül jelentősek voltak, ha számolunk azzal a ténnyel, hogy a nagyszámú mezőgazdasági népesség átrétegződési és mobilitási folyamatainak meggyorsítása helyett, az 1948–49-ben bekövetkezett ún. szocialista fordulatig tartó néhány évben, tulajdonképpen annak immár a nagyobb tömegekre kiterjedő lassítását, a patriarchális falusi gazdaság kereteinek a kiszélesítését eredményezte. Ebben természetesen szerepet játszott az is, hogy a paraszti munkaerő-feleslegnek a mezőgazdaságon kívüli ágazatokba irányuló tömeges átrétegződési és egyéni mobilitási lehetőségei, a háborús veszteségek és károk okozta gondok miatt és számottevő gazdasági modernizáció hiányában ekkor még rendkívül korlátozottak voltak, sőt az ország kisparaszti jellegének erősödése átmenetileg mintegy fékezte is a falvakból kiinduló elvándorlást, a parasztság foglalkozási átrétegződését, akarva-akaratlanul is növelve a falvak népességmegtartó erejét.

Az utóbbi körülmény viszont előfeltétele lett annak, hogy a néhány év múltán soha nem látott ütemben felgyorsuló társadalmi átrétegződési folyamatok – mindenekelőtt az extenzív iparosítás – egyik legfőbb tartalékát a nagy munkaerő-felesleggel bíró, és a földosztás relatív radikalizmusa ellenére is túlnépesedett mezőgazdasági népesség adja majd. Mindazonáltal az 1945. évi földreform a magyar társadalom strukturális viszonyainak viharos átalakítási folyamatához jelentősen hozzájárult azzal, hogy előbb lassan, majd egyre intenzívebb ütemben felszámolódnak „azok az adottságok, amelyek egy feudális ballasztokkal terhelt, tőkés ipari

¹² *Márkus István*: Földosztás Gebén. Válasz. 1946. 6. sz. 26. p.; *Seres József*: Földreform Kunágótán. Válasz, 1947. 10. sz. 10. p.

¹³ *Donáth F.*: I. m. 393. p.

fejlődésben elmaradott agrárország szociális képletét jellemezték”.¹⁴ Valóban mindenfajta későbbi nagy társadalmi mozgásfolyamat egyik éltető forrását az agrárnépesség jelentette Magyarországon. Ez azonban már egy másik korszak és másik történet.

¹⁴ *Orbán Sándor*: A magyar társadalom szerkezetének átalakulása a felszabadulás után. In: Társadalmi struktúránk fejlődése I. Társadalmunk szerkezetének fejlődési tendenciái. Budapest, 1979. 109. p.